

Դուրեանի ձեռագիրներու նորագոյն հաւաքումին մէջ կը գտնուին հետեւեալ մասերը.

Ա) Տետրակի մը մէջ, Դուրեանի ձեռնով ընդօրինակուած, որ կը կրէ «համակնիք Պետրոս Դուրեանի. 1871» խորագիրը.

1. Առ Պ. Տ. Աղամեան. 5 փետրվար 1871 (Կը համապատասխանէ Էֆէրենանի էջ 224-ի մամակին)

2. Առ Պ. Տ. Աղամեան. 5 Յուլիս 1871 (Կը համապատասխանէ Էֆէրենանի էջ 230-ի մամակին)

3. Առ Պ. Տ. Աղամեան. 14 Հոկտեմբեր 1871 (Կը համապատասխանէ Էֆէրենանի էջ 215-ի մամակին)

4. Առ Պ. Տ. Աղամեան. 23 Նոյեմբեր 1871 (Կը համապատասխանէ Էֆէրենանի էջ 217-ի մամակին)

5. Առ Պ. Տ. Աղամեան. 6 Յուլիս 1871 (Կը համապատասխանէ Էֆէրենանի էջ 232-ի մամակին)

Բ)Գ. Ա. Լուսինեանին ուղղուած, անթուական, բնագիր: Էֆէրենան իբրեւ թուական կու տայ «1871 Դեկտեմբեր 10» (Կը համապատասխանէ Էֆէրենանի էջ 249-ի մամակին)

Գ)Դ. Ա. Լուսինեանին ուղղուած, 1871 Օգոստոս 18 թուականով, բնագիր: (Կը համապատասխանէ Էֆէրենանի էջ 235-ի մամակին)

Դ)Ե. Ա. Լուսինեանին ուղղուած, 1871 Սեպտեմբեր 6 թուականով, բնագիր: (Կը համապատասխանէ Էֆէրենանի էջ 238-ի մամակին)

Ե)Զ. Խորէն Նար-Պէյի ուղղուած, 1871 Յունվար 22 թուականով, բնագիր: (Կը համապատասխանէ Էֆէրենանի էջ 227-ի մամակին)

Ձ)Ը. Դամբանական վարդապետ Լուսինեան: Սեւագրութիւն: (Կը համապատասխանէ Էֆէրենանի էջ 254-ին)

Այս ցանկէն կը պակսին հետեւեալ չորս մամակները, զորս Էֆէրենան կ'ը կ'ուստարակէ.

1) Մատթէոս Իսմիրլեան Սրբազանին ուղղուած, 1869 Սեպտ. 17 թուակիր (Էֆէրենան, էջ 222):

2) Բարեկամի մը ուղղուած, 1871 Սեպտ. 5 թուակիր (Էֆէրենան, էջ 236):

3) Բարեկամի մը ուղղուած, 1871 Սեպտ. 9 թուակիր (Էֆէրենան, էջ 249):

4) Ա. Լուսինեանին ուղղուած, 1871 Սեպտ. 30 թուակիր (Էֆէրենան, էջ 243):
Էֆէրենան Բ. (Աղամեանին ուղղուած) մամակին իբր թուական կու տայ 1869 Դեկտ. 20, մինչ ընտելոյն ունի 5 փետրվար 1871: Իսկ բնագիրը վերջին ինններորդ մամակին Լամար քաւական չունի. Էֆէրենան կը դնէ «1871 Դեկտեմբեր 10»:

Ներկայ հրատարակութեան մէջ պահուած են Դուրեանի ուղագրութիւնն ու յեղուական-քերականական որոշ զարտագրութիւնները. մամուանդ վերջին մամակին պարագային՝ որ որոշ կերպով իր վերջին գրութիւնը կը կազմէ եւ կտակը համախառնար կարեւորութիւն կը ներկայացնէ:

Վարդապետ Լուսինեանի դամբանականի սեւագրութիւնը (մատիտով եւ ինքիւ ընթերցանի) որեւէ վերնագիր չի կրեր. Էֆէրենան կը դնէ. «Դամբանական Ի մահ վարդապետ Լուսինեան»: Նոյն այդ սեւագրութեան առաջին էջին վերի ծախ մակնիւնը կը գտնուին քերականութիւն մը հետեւեալ երկու (4 եւ 8 տող) տունները, քերես իրարու տարբերակ. առաջին տունը հեղինակին կողմէ ցնչուած է.

Նոնինքու սեւ շուքն ինկած.

Բաւ տնեցանք ու հեծեցինք.

Եւ մեր ողբոց բաւ արձագանց

Տնին Մոսեսոց հսկայ լերինք:

Նոնինքու սեւ շուքն ինկած

Ոսկրներով՝ մոխրով ծածոք

Յիշատակն հին սեւցած քարեր

Ներկայ քիչով կը հրատարակենք պատկերները Դուրեանի վերջին մամակին երկու էջերուն: Էֆէրենանի հրատարակութիւնը դրուած է միշտ ձախ էջին վրայ. իսկ բնագիրը կը գտնուի աջ կողմ: Էֆէրենանի ծածոքագրութիւնները պահուած են:

ԱՐԱՅ ԳԱՄՏՅԱՆ

Ա

Գերապատիւ Տէր,

Այն հանճարի եւ եղբայրսիրութեան արտափայլումներն՝ ճակտի եւ սրտի ճառագայթներու այն չքեղ միացումը՝ որով կը սաւառնիք, կը դրդեն զիս Ձեր Սրբազնութեան դիմել, Ձեզ, յորում տնանկին՝ Հաց եւ դիակին՝ կայծ տալու պատրաստ հոգի մը կը վառի, Աստուծոյ տաճարի բուրվառ մը, անդնդոց մէջ կանգուն լապտեր մ'է այն:

Գերապատիւ Տէր, Դուք Քրիստոսի ճառագայթը եւ միանշամայն հանճարի թեւն ունիք, կոյր մը չէ Ձեզ դիմողն որ աչերն բանաք. այլ մէկն, որ ճակտին վրայ սեւ ամպ մը ունի. Հիւղի մը հառաչն է այն, հոն, ուր վառարանն ամայի է եւ սիրտը կը մխայ, հոն, ուր կհանքը կը լռէ եւ քնարը կը հեծկլտայ:

Շատ անգամ հանճարի փոթորկին մէջ խարխուլ հիւղի մը տախտակը կը տարուբերի լոկ. երբ այն փոթորիկը կը դադրի, աղետալի վերջալուսի մը մէջ վայրի ծառէ շոր տերեւ մը կ'իջնայ. այն տախտակն՝ անյուշութեան փայտակոյտը յարգարող ցուրտ թի մ'է, եւ այն տերեւը՝ գուցէ՝ համաստեղութենէն ինկող աստղի մը չուքը:

Ի՞նչ, ի՞նչ հանճարներ հիւղին այն քառասային սեմին վրայ խամբեցան կամ մարեցան: Հասարակաց գերեզմանեցներուն մէջ հողակոյտներ կան, որոնք հրաբուխներ պիտի ըլլային. բայց կայծը սրտի թանձր խաւարի մէջ տուանց երբէք հրահրելու թաղուած է ... հանճարը միհին մէջ գանկ մ'եղաւ, առանց՝ մարդկութեան եթերին մէջ գիսաւոր մը ըլլալու:

Ես այն սեմին վրայ ժամանակէ մը ի վեր կը դողամ կամ կը պլպլամ՝ առանց հանճար մը ըլլալու. այլ մարդկային հրաբուխին բոլորտիքը դեղերոզ արիւնած աչք մը, որ անոր կայծերը կ'ընդշմարէ՝ իր յօշոտած զոհին սրեան կայլակները դիտող վագրի մը պէս, ես կ'ուզեմ այն հրաբուխէն, այն սիրոյ հնոցէն, այն մարդկութեան արշալուանէ՝ Գողգոթայէն ձգտել մինչեւ այն քառան, այն զոս արմատը, այն մարդկութեան վերջալուսի տոգոյն հորիզոնը, հիւղը:

Ա՛լ բաւ հողէ կանթիլի մը հետ հսկեցի առանձին, ա՛լ բաւ սրտիս կայծերովն աստղերուն հետ ընդհարեցայ անձայն, ա՛լ բաւ քրտանց՝ ճակտիս վրայ սառիլը զգացի. կը նետեմ ոտքս ահա դուրս այն նսեմ սեմէն եւ նախ Ձեզ՝ սիրոյ պաշտօնէիդ կը դիմեմ:

Ձեր Սրբազնութիւնը նշանաւոր առթիւ մը համակրական տեսակցութեան մը պատիւն ինձ տալէ զատ՝ երջանկութիւն մ'ալ ներշնչած է, որ կը նմանի խղճուկ սրտի մը արձագանգ մը տալու. ասի խոստում⁽¹⁾ մ'է, որուն խաղցր պահանջումը պատեւ հաթի մը վերապահած էի. ահա՛ առիթն ինձ կը ներկայի:

Ներեցէ՛ք, Գերապատիւ Տէր, այն հրաբուխի սրտին, որ Ձեր վսեմ քնարին շուրջը կը գեղերի, եւ կը պատրաստուի Ձեր սրտին մէջ չաղ մը եւ չեթ մը թափել:

(1) Գեր. Կաթ-Պէյ Սրբազան իր հեղինակութիւններն հրատարակելու յոստում տուած էր: Պ. Դուրեան գայդ կ'ակնարկէ:

Ա

Գերապատիւ Տէ՛ր․

Այն Հանճարի եւ եղբայրութեան արտափայլումները, ճակտի եւ սրտի ճառագայթներու այն շքեղ միացումը որով կը սաւառնիք՝ կը դըդնդիս Ձեր Սրբադնութեան դիմել, Ձեզ՝ յորում տնանկին՝ Հաց եւ դիակին կայծ տալու կազմ հոգի մը կը վառի։ Աստուծոյ տաճարի բուրվառ մը, անդնդոց մէջ կանդնած լապտեր մ'է այն։

Գերապատիւ տէ՛ր, Դուք Գրիստոսի ճառագայթը եւ միանգամայն Հանճարի թեւն ունիք, կոյր մը չէ Ձեզ դիմողը որ աչերը բանաք, այլ մէկը որ ճակտին վրայ սեւ ամպ մ'ունի։ Հիւղի մը հառաչն է այն, հոն ուր վառաբանն ամայի է եւ սիրտը կը միայ, հոն ուր կեանքը կը լռէ եւ քնարը կը Հեծկլտայ։

Շատ անգամ Հանճարի փոթորկին մէջ խարխուլ Հիւղի մը տախտակը կը տարուրերի լուկ․ երբ այն փոթորիկը կը դադրի աղիտալի վերջալոյսի մը մէջ վայրի ծառէ մը չոր տերեւ մը կ'իյնայ։ այն տախտակը անյուշութեան հողակոյտը յարդարող ցուրտ թի մ'էր, եւ այն տերեւը գուցէ համաստեղու-թիւններէն իյնող աստղի մը շուքը։

Ի՛նչ ի՛նչ Հանճարներ Հիւղին այն դահոսային սեմին վրայ խամրեցան կամ մարեցան․ Հասարակաց գերեզմաննոցներու մէջ հողակոյտներ կան որոնք Հրաբուրդներ պիտի ըլլային, բայց կայծը սրտի թանձր խաւարին մէջ առանց երբէք Հրահրելու թաղուած է․․․ Հանճարը վհին մէջ դանկ մը եղաւ, առանց մարդկութեան եթերին մէջ դիտաւոր մը ըլլալու։

Եւ ալ ժամանակէ մը ի վեր այն սեմին վրայ կը դողդողամ կամ կը պլպլամ առանց Հանճար մը ըլլալու, այլ մարդկային յեղափոխական Հրաբուրդիւն բուրբուրեց գեղեցիկ արիւնած աչք մը որ անոր կայծերը կ'ընդնը՝ մարէ՝ իր յօշոտած գոհին արեան կայլակները դիտող վագրի մը պէս։ Եւ կ'ուզեմ այն յեղափոխական Հրաբուրդիւն՝ այն սիրոյ հնոցէն՝ այն մարդկութեան արշալոյսէն՝ Գողգոթայէն ձգտել մինչեւ այն դահոսը՝ այն գօս արմատը՝ այն մարդկութեան վերջալուսային տօգոյն հորիզոնը՝ հիւղը։

Ալ բաւ հողէ կանթելի մը հետ հսկեցի առանձին, ալ բաւ սրտիս կայծերովը աստղերուն հետ ընդհարեցայ անձայն, ալ բաւ քրտանց ճակտիս վրայ սառիլը զգացի․ կը նետեմ ոտքս ահա դուրս այն նսեմ սեմէն եւ նախ Ձեզ՝ Սիրոյ պաշտօնէիդ կը դիմեմ։

Ձեր Սրբադնութիւնը՝ նշանաւոր առթիւ մը՝ համակրական տեսակցութեան մը պատիւը ինձ տալէ զատ երջանկութիւն մ'ալ ներշնչած է որ կը նմանի խղզուկ սրտի մը արցունք մը տալու․ ասի խոստում մ'է որուն քաղցր պահանջումը պատեհ առթի մը վերապահած էի․ ահա առիթը ինձ՝ Կը՝ներկայի։

Ներեցէք, Գերապատիւ Տէ՛ր, այն Հրաբուրդի սրտին որ Ձեր վսեմ քնարին շուքը կը գեղերի եւ կը պատրաստուի Ձեր սրտին մէջ շաղ մը եւ շիթ մը թափել։

Ընդունեցէ՛ք, կ'աղաչեմ, Գերապատեալ Հայր, իմ կանխայայտ եւ տաժառեղութեան մեծարանաց հաւաստին:

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ,

1871 Յունիսը 22

Իսկիւտար

«Տաղ եւ Թատերգութիւնք», էջ 227:

Բ

Բարեկամ,

Հոս ձերնք բաւական եկաւ, ծածկեց հիւղերն՝ որուն ներքնակողմն մտող թշուառը ըսաւ. «Ահա՛ մեկ ծածկելու համար Աստուծոյ զրկած վերմակ»։ Եւ դողող։ Պատանքի մը պէս ցուրտ էր այն։ Տաքցի՛ր այն վառարանին քով եւ մի՛ նախատեր դայն, թէ եւ նոյնի՛ն ալ ըլլայ⁽¹⁾։ Եթէ չտարուի՝ եւս մէջ ալ նոյնի՛ն թիւնն ալ չըլլայ, ո՛ւր կը մնայ մեր ճակատագիրը, այն ճակատագիրը՝ որ զմեզ միացուց մանկութեան մէջ՝ այն ընկերական վառարանին շուրջը, որ զպրոց կըսուի։ Միշտ ձանձրալի է այժմեան աշխարհը՝ անոր համար որ ուղեղին մէջ ջահ մը չունի։ Աշխարհի քաղցրութիւնը միայնիլու համար այն դարին մէջ չնշելու է, որ քուրձ կը հագնի եւ կը սիրէ, փիլիսոփայ աշխարհը ըսել կուզեմ, որ արդէն ուղեղներու մէջ կը սաղմոսորդի... բայց հիմա սրտի ծայքերը թղթատելու ժամը չէ։

Քու սիրալիք թերթիկ մէջը «Վարդան» կըսես եւ հոռուելով կը դուրս ես։ Բարեկամ, երբէք պէտք չէ յուսահատիլ մեր ազնիւ բարեկամին կացութեանը վրայ. նորա վրայ երեւցածը լսկ ընտելեան մէկ ժամանակական ներդրութիւնն է, ինչպէս երբեմն իր Տ... եղբայրն ալ ունեցած է վաղանցիկ կերպով։ Ասի իրենց ցեղին մէջ մէկ անմեծ օղբերեւոյթն է։ Շատ մեծ յոյս ունիմք որ քաջասողով կը վերադառնայ⁽²⁾։

Այլ քու վերադարձը ե՞րբ պիտի ըլլայ. պէտք է որ իմացնես, եթէ դու տես կամ որոշած ես. արդեօք ե՞րբ մեր ճակատները պիտի միանան... քիչ մը յառաջ նոյնի՛ն թիւնը ծաղրեցի, այլ անոր դառնութիւնն կըզամ հիմայ։ Ա՛հ, բարեկամ, միթէ մեր համազգաց սրտերուն յարայոյց փոթորիկներն իրարու հաղորդելու համար կը բաւեն այս տկար թուղթերն, որոնք կրիայի մը չափ յամբընթաց են մեր մաղնիսացեալ սրտերուն կայծերը յեղափոխելու համար սրտէ ի սիրտ...։ Իմ վիճակս, եթէ հարցնես, զեզ անտրոշութեան մէջ կը ծփայ. կը տեսնեմ լուսոյ աստղեր՝ որ կը շողան, շատ լաւ, եթէ ճակատագրի թիւերը չփութան զանոնք պարածածկելու։ Առ այժմ այս չափ։ Չեմ ցաւիք իմ վիճակիս եւ յուսահատ ապագայիս վրայ, որչափ յառաջ. ա՛լ ոչինչ փոյթս է, մի միայն ընտանեաց ըսու ըլլաւ. այս՝ կը կորացնէ քու մակս... զեզ խօսելիքներս ուրիշ ատեն։

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1869 Դեկ. 20

Իսկիւտար

«Տաղ եւ Թատերգութիւնք», էջ 224:

(1) Կ'ակնարկէ իր ազգատառիւն, զի շատ անգամ կրակն իսկ չէր ունենար եւ տան վարձակալին կրակէն կը տաքնար։

(2) Վարդանայ եղբայրն, Տառա Ղևոնդեանն է Տ... որ այժմ Բաքուի մէջ է. իսկ վարդան, հիւծախառն, բուժուելու համար Եգիպտոս գտած եւ վերադարձին մեռած է իսկիւտար, իւր տան մէջ 1871 Մայիս 21ի գիշերին։

Ընդունեցէք, կ'աղաչեմ, Գերազատել Տէր, իմ կանխայայտ եւ ամե-
նախորին մեծարանաց հաւաստին:

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871 Յունվար 22

Բ

Առ

Պ. Տ. Աղամեան

Բարեկամ.

Հոս ձիւնը բաւական եկաւ, ծածկեց հիւղերը՝ որուն ներքնակողմը
մտող թշուառը ըսաւ. «Ահա մեզ ծածկելու համար Աստուծոյ դրկած վեր-
մակը եւ դողաց. պատանքի մը պէս ցուրտ էր այն: Տարցի՛ր այն վտարա-
նին քով եւ մի՛ նախատեր դայն թէ եւ նժդե՛հ ալ ըլլայ. եթէ անչքաւորու-
թեան մէջ ազդ նժդեհութիւնն ալ չըլլայ ո՞ւր կը մնայ մեր ճակատագիրը,
այն ճակատագիրը՝ որ զմեզ միացուց մանկութեան մէջ՝ այն ընկերական
վառարանին շուրջը որ դպրոց կ'ըսուի. միշտ ձանձրալի է այժմեան աշ-
խարհը, անոր համար որ ուղեղին մէջ ջահ մ'ունի. աշխարհի քաղցրութիւնը
վայելելու համար այն դարին մէջ շնչելու է որ քուրձ կը հագնի եւ կը սիրէ.
փրկիսօփայ աշխարհը ըսել կ'ուզեմ որ արդէն ուղեղներու մէջ կը սաղմնի...
Բայց հիմա սրտի ծալքերը թղթատելու ժամ է՝...»

Բու սիրալիւր թերթիդ վերջը Վարդանն կ'ըսես եւ հառաչելով կը գո-
ցես. բարեկամ, երբէք պէտք է՛ յուսահատիլ մեր ազնիւ բարեկամին կա-
ցութեանը վրայ՝ որուն վրայ երեւցածը լուկ բնութեան մէկ ժամանակական
ներգործութիւնն է, ինչպէս երբեմն Տ... եղբայրն ալ ունեցած է վաղանցիկ
կերպով: Ասի իրենց ցեղին մէկ անվնաս օգերեւոյթն է... շատ մեծ յոյս ու-
նիմք որ քաջառողջ կը վերադառնայ:

Այլ քու վերադարձդ ե՞րբ պիտի ըլլայ, պէտք է որ իմացնես եթէ դե-
տեւ կամ որոշած ես, արդեօք ե՞րբ մեր նսեմ ճակատները պիտի միանան...

Բիշ մը առաջ նժդեհութիւնը ծաղրեցի, այլ անոր դառնութիւնը կողքում
հիմա. ա՛հ, բարեկամ, միթէ մեր համազգաց սրտերուն յարայոյզ փոթո-
ւնիկները իրարու հաղորդելու համար կը բաւե՞ն այս տկար թուղթերը՝ ու-
րո՞նք կրեայի չափ յամբընթաց են մեր մաղնիրացեալ սրտերուն կայծերը
տեղափոխելու համար սրտէ ի սիրտ...:

Իմ վիճակս եթէ հարցնես դեռ անորոշութեան մէջ կը ծփայ, կը տես-
նեմ յուզոյ թափանց՝ որ կը շողան. շատ լաւ եթէ սեւ ճակատագրին թեւերը
չը փութան զանոնք պարսաճակելու. առ այժմ այնչափ հ'իմ ցաւիւր իմ վի-
ճակիս եւ յուսահատ ապագայի վրայ որչափ առաջ. ալ ոչինչ փոյթօ է, մի-
միայն ընտանեացս բեռ չըլլալ, այս է՝ որ կը կորացնէ քամակս... Դեռ ի՞նչ
սկիզբներս ուրիշ ատեն...:

Ի տեսութիւն

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Դ Փետրվար 1871

Իսկիւտար

Գ

Առ

Պ. Տ. Ադամեան

Սղաւո՛ր :

Մի՛ Բաղեր այդ անհուն հառաչը՝ որտի այդ փոթորիկը թո՛ղ դուրս
 ժայթքի... Դու ինձ յիշեցուցեր էիր որ իր հողակոյտին վրայ փունջ մը ծա-
 ղիկ սփռեմ. ե՛ս դժոխք մը անէծք Աստուծոյ անուանը վրայ թափեցի, աւելի
 ազկէ չըբի՞. ծաղիկը կը թոռմի, սակայն անէծքս Աստուծոյ կողը խրեցա՛ւ :

Ա՛հ, կը սիրէի դիմքը, կը սիրէինք. իր յիշատակին վառարանն եմ,
 իր կսկիծին ուկէանն եմ, իր օուզին վիհն եմ, իր գէրեղմանն եմ... Իր դե-
 րկզմանին վրայ ծաղիկ սփռեմ մի՛, ո՛չ. ծաղիկը պաղ եւ անդդայ է, հողիէս
 րամուած արցունքը տաք, դայն կը թափեմ, ափերով կը թափեմ... Ա՛հերը
 կսկիծի մէջ արցունքի ուկէաններ են, անոնք որ հաճոյքի մէջ աստղեր են :

Զինքը պաղ հողով պատեցին, մենք իր յիշատակը տաք հառաչներու
 մէջ պլլե՛նք, պահե՛նք, վառ պահե՛նք, միշտ պահե՛նք...

Կ'անիծես աշխարհը, բարեկամ, արդէն ինքն անիծեալ է : Աշխարհ կամ
 Աստուծոյ ձանձրոյթի մէկ հառաչն ըլլալու է (քառու բնական տոնն), կամ
 դժոխոց մէկ անհամ կատակը... Ի՛նչ եւ իցէ, ի՛նչ որ կ'ուզէ թող ըլլայ, բա-
 տական է որ կսկիծի դուռ մ'է :

Իմ վիճակս կը հարցնես, բաւական բարեբաժն եմ, նամակը դրած օ-
 րերս զէչ վիճակի մէջ էի, շատ ցաւեցայ որ զքեզ խոռվեցի : Առ այժմ Տ.օր
 Քեաթիպեան դեռ կը խնամէ, սակայն դեռ .՛.՛.՛. Ա՛հ, թողէք որ հողե-
 րուզի հառաչով մը զԱստուած զգրդեմ... անհունութեան մէջ եմ ինկած,
 հարկ է որ լռեմ...

Բարեկամութեան վրայ դիր յոյսդ, կ'ըսես, զիս աւելի կսկիծի կը
 մղես. ո՛ւր են իմ բարեկամներս... Ինչո՞ւ հեռուն ես...

Պէտք է որ չուրթն առ չուրթն տեսնուինք... պիտի տեսնես որ հըր-
 ւէհ եմ... Ա՛հ, շատ բաներ ունիմ...

Ի ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871 Յուլիս 5
 Իսկիւտար

Դ

Սրտակից բարեկամ,

Բ

Ժամանակէ մը ի վեր է որ քեզ նամակ մը գրեցի, որ անպատասխանի մնաց. չցաւեցայ յայդ, հասկցայ որ կամ պատասխանելու միջոց չես ունեցած կամ կարենալով չես տուած, թէպէտ կրնայի ես այն ատեն նամակ մը երկրորդել. սակայն ի՞նչ գրէի. ի՞նչ կրնայ գրել ա՛յն, որուն սիրտը դատարկ է. պիտի մակաբերես արդ իւրովի թէ քանի որ այժմ կը գրեմ, անշուշտ սիրտս լեցուն ըլլալու է՝ ... այո՛, աւելի է այն՝ սպալի յիշատակի մը արտօսումը :

Ես գրեթէ խաղաղ կը ներհնէի երբ Մայիս 21-ի սեւ գիշերը կը քրտնէր, երբ հոգի մը արտերու ու դերեզմանի մէջտեղ կը կողկողէր :

Փտեցան նորա ոսկերքն հիմա : Հարթ եւ անյայտ եղաւ նորա հոգաւոր : Զէի հաւատար թէ պիտի մեռնի, մինչեւ այն ժամանակ, երբ իր վերջին նուազեալ նայուածքներէն մին արձակած ատեն, զեռ ինձ չհասած, երկուքիս մէջ տեղ ինկաւ, մարեցա՛ւ, մինչեւ ա՛յն ատեն, երբ խղիւղէկ ձայնը՝ ախուր մնաս բարովի մը մէջ կը մարէ՛ր... Ա՛հ, յիշատակներ կան, որոնք իրենց շարունակութեան մէջ միեւնոյն շանթերն են... : Սրտիս ծալուցը մէջ միայն մէկ կորովի խորշ մը կրցի պահել՝ իր տխուր դամբանականը արտաւանդելու համար :

Ինչպէս որ տեղ մը ըսած եմ, մարդկութեան վառարաններէն մէկուն՝ վարժարանի մը մէջ սեւ ճակատադիրը երկաթեայ պսակով մը մեր դուռը ներս իրարու մօտեցուց, սեղմեց, ք մի խմորեց զազափարներն, եւ մեզ՝ մանուկ հանճարներս՝ զալկահար շանթերու փունջ մը ըրաւ. «ա՛յն այդ սեւ ճակատադիրս պլլուած շանթերէն մին մարեցաւ բոլորովին՝ տխուր վերջալոյս մը պատկերելով իր սիրելեաց արտին խոր :

Տխուր խոստովանութիւն...

Ես վարդանի շարունակութիւնն եմ :

Այնիւ բարեկամ, ձմեռը քեզ կը գրէի թէ կը մսիմ, արդ կը դողդոջեմ, բերնէս արիւն կը հոսի, կը հիւծիմ, ճակտիս վրայ կենաց չիկնոտ ժպիտը կը սփռուի, անդու կերպով քնարս կը թօթվեմ անհուն ճոխոս բարոյքի մը համար անո՛նց, որոնք իրենց սրտին ծալքերը չբացին ինձ. այլ միայն դուրսէն ճանաչեցին. նոսր կնոջ... երկակայութեան տիրուհւոյն... երալի այն Էրփնեբանդ աստղին կամ ճանաչուող ծաղկին... ո՛չ... աւելի՛ն, շողիւրու եւ բոյրերու թաղուհւոյն... :

Ա՛հ, ներս մէկ շողը երազ մը վառէ, ներս մէկ բոյրը սրտի մը մթին խորանը կը խնկարկէ... մեռնի՛լ թարմ ու երազոտ, մեռնի՛լ առանց մարմարեալ ճակտի վրայ խորշոմ մը ձգելու, առանց շուրթեր համբոյրով մը բորբոքելու, առանց հոգին ժպիտով մը հրդեհելու, մեռնի՛լ... տխուր է այդ. սակա՛յն...

Շատ կը ցաւիմ. անցեալներն պիտի կարենայիք հոս գալ. բայց դարձեալ սեւ ճակատադիրն արիւնոտ ձեռքը կարկառեց մեզ եւ խառնակեց ամեն ինչ. չեմ դիտեր թէ նորէն գալուդ համար միջոց մը պատրաստուած է. եղբայրդ քանի մը օրէ տեսած եւ հարցուցած չեմ :

Դ

Ան

Պ. Տ. Աղամեան

Սրտակից բարեկամ՝

Ժամանակէ մ'ի վեր է որ քեզ նամակ մի գրեցի՝ որ անպատասխանի մնաց. չցաւեցայ յայդ, հասկցայ որ պատասխանելու կամ միջոց չ'ես ունեցած կամ կարեւորութիւն չ'ես տուած. թէպէտ կրնայի այն ատեն ես նամակ մը երկրորդել, սակայն ի՞նչ գրէի. ի՞նչ կրնայ գրել այն՝ որուն օրիտր դատարկ է. պիտի մակարեւս արդ իւրովի թէ քանի որ այժմ կը գրեմ անշուշտ սիրտս լցուն ըլլալու է՝.՝.՝, այո՛, առելի է նա սգայի յիշատակի մը արտասրով:

Ես գրեթէ խաղաղ կը ներշնչի, երբ Մայիս 21ի սեւ գիշերն կը քրտնէր, երբ հոգի մը սրտերու եւ գերեզմանի մէջտեղ կը կողկողէր:

Փրտուցանն նորա ոսկերքը հիմա, հարթ եւ անյայտ եղաւ նորա հոգուկոյտը... Զ'էր ուրիւ հաւատալ թէ պիտի մեռնի մինչեւ այն փոմանակ երբ իր վերջին նուաղեալ նայուածքներէն մին արձալած ատեն՝ դեռ ինձ հասած երկուքիս մէջտեղ ինկաւ՝ մարեցաւ... մինչեւ այն ատեն՝ երբ խղիւղիկ ձայնի տխուր զմնաս բարովի մը մէջ կը մարէր... Ա՛հ, յիշատակներ կան որոնք իրենց շարունակուեանք մէջ միշտ միեւնոյն շանթերն են...: Սրտիս ծաւուցը մէջ միայն մէկ կորովի խորշ մը կրցի իր տխուր դամբանականը արտասանելու վերապահէր:

Ինչպէս որ տեղ մ'ըսած եմ, մարդկութեան վառարաններէն մէկուն՝ վարժարանի մը մէջ՝ սեւ ճակատաղիւրը երկաթեայ պսակով մը մեր գլուխները իրարու մօտեցուց, սեղմեց, ի մի խմորեց պաղափարները, եւ մեզ՝ մանուկ հանճարներու՝ դալկաբար շանթերու փունջ մ'ըրաւ. եւ այդ սեւ ճակատաղիւրիս պլլուած շանթերէն մին կը մարի ահա բոլորովին, տխուր վերջալոյս մը պատկերելով իր սիրելեաց սրտին խոր:

Տխուր խոստովանութիւն:

Ես Վարդանի շարունակութիւնն եմ:

Աղին բարեկամ, ձեռք քեզ կը գրէի թէ կը մսիմ՝ արդ կը դողդոջեմ, բերնէս մշտ արիւն կը հոսի, կը հիւծիմ, ճակտիս վրայ կենաց շիկնոտ մպիտը կը տփուրի: Անդու կերպով քնարս կը թոթուեմ անհուն զմաք բարովի մը համար անոնց՝ որոնք իրենց ծալքերը ինձ չը բացին, այլ միայն դուրսէն ճաճանչեցին, նախ կնոջ... երեւակայութեանս տիրուհուն... Լրադի այն երփնեւանք աստղին կամ ճաճանչոտ ծաղիկն ... ո՛չ, աւելի՛ն, չողերու եւ բոյրերու թագուհուն...:

Ա՛հ, ներա մէկ չողը երազ մը կը վառէ, ներա մէկ բոյրը սրտի մը օթին խորանը կը խնկարկէ... Մեռնի՛լ թարմ եւ երպոտ... մեռնի՛լ առանց մարմարեայ ճակտի վրայ խորշոմ մը գծուելու, առանց շուրթեր համբոյրով մը բորբոքելու, առանց հողին փպիտով մը հրգեհելու, մեռնի՛լ՝.՝.՝, տխուր է այդ, սակայն

Շատ կը ցաւիմ որ պիտի կարենայի անցեալները հոս գալ՝ բայց դարձեալ սեւ ճակատաղիւրը արիւնոտ ձեռքը կարկառեց մեզ ու խառնակեց ամէն բան: Զ'եմ գիտեր թէ նորէն գալուդ համար միջոց պատրաստուած է. Լիւրսյոյք քանի մի օր է տեսած եւ հարցուցած չ'եմ:

Ա՛հ, կուզեմ հետդ տեսակցել։ Ղարձեալ ես նոյնն եմ, միայն թէ քիչ մը գերեզմանի հակամ եւ խոկմանցս դադարձնակէտն յառած եմ։

Կը յուսամ որ ա՛լ քեռէ նամակ մը կրնդ ունիմ կամ քիչ օրէն հոս կը տեսնուինք։

Բարեկամդ
Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871 Յուլիս 6
Իսկիւտաք

«Տաղք եւ Թատրերգութիւնք», էջ 232։

Ե

Եղբայր իմ,

Ներեցէք։

Իրաւամբ զնէ հռչակել կուզէի, այլ զգացումներս մութ եւ դրիշտ տկար գտի նիւթին վսեմութեան առջեւ... ա՛հ, միթէ կարելի՞ է Ովսսննա մը հեծկլտալ։

Այս օրերս զարձեալ մշտնջենաւոր վէրքս շունչ առաւ կուրծքիս տակ, երկնքի այդ սեւ աստղը. ձգէ՛ սա ճնոճեաց տղուն», (այսինքն իմ), օձիքն, սա Շղաշնակաց բուն», որ վսեմութեան առջեւ երբեմն կ'ապչի, որուն սրտին անդունդը կալնեփի, չուրթերը քար կը կտրին, որ միշտ իր վէրքին կը նայի, ինչպէս փառասէրն իր աստղին. ձոյէ՛ սա «մտերմաց դալկահարը»։

Յանցաւոր եմ ... այլ ո՛չ. վէրքի՛ս մօտեցիր, եղբայր իմ, սա ահարկու անդունդին ... սակայն սեւ ժայռը եւ երկնքի աստղերը հոն կրնան նայիլ լոկ։

Կը յուսամ որ մինչեւ այս տողերուն հասնելուդ ներեցիր, եւ իմ չիբջած հասկեցուցածս դու հասկցար անշուշտ, վասն զի որտի մը խաւերը կրնայ թափանցել՝ բանաստեղծի մը խոկմանց սլաքը։ Դեռ շատ կուզէի զրել. բայց թէ՛ ես անհուն եմ եւ թէ եղբայրս նամակը ուշ ձեռքս հասցուց. բայց նա ալ այսպէս ընել ստիպուած էր պարազայից բերմամբ։

Նամակիդ կ'ապասեմ։

Ի տեսութիւն։

Եղբայրդ
Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871 Օգոստոս 13
Իսկիւտաք

«Տաղք եւ Թատրերգութիւնք», էջ 235։

Ա՛հ, կուգեմ հետդ տեսակցել. դարձեալ ես նոյնն եմ, միայն թէ քիչ մը դիրքովանի հակած եւ խոկմանցս դագաթնակէտը յառած եմ: Կը յուսամ որ ալ քենէ նամակ մի կ'ընդունիմ, կամ քիչ օրէն հոս կը տեսնուինք:»

Բարեկամդ
Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871 Յուլիս 6
Խճկիւտար

Ե

Առ

Մեծ. Ա. Էֆ. Լուսինեան

Կ. Պօլիս

Եղբայր իմ,

Ներեցէք:

Իրաւամբ զճէ հռչակել կուզէի, այլ զգացումներս մար եւ դրիչս տկար դաի նիւթին վսեմութեան առջեւ... ա՛հ, միթէ կարելի՞ է ովսսմնա մը հեծկըլտալ: Այս օրերս դարձեալ մշտնջենաւոր վէրքս շունչ առաւ կուրծիս տակ, երկնքիս այդ սեւ աստղը. ձգէ՛ սա «նոճեաց տղուն» (իմ) օձիքը, սա «դաշնակաց բուն» որ վսեմութեանց առջեւ երբեմն կ'ապշի, որուն սրտին անդունդը կ'ալեծփի եւ շուրթերը քար կը կտրին, որ միշտ էր վէրքին կը նայի, ինչպէս փառասէրն իր աստղին... Զգէ՛ սա «մտերմաց դալկահարը»...

Յանցաւոր եմ... այլ ո՛չ, վէրքիս մօտեցի՛ր, եղբայր իմ, սա ահարկու անդունդին... սակայն սեւ ժայռը եւ երկնի աստղը կրնան հոն նայիլ լոկ:

Կը յուսամ Թր մինչեւ այս տողերուն հասնելուդ ներեցիր եւ իմ չը կըրցած հասկցուցածս դու հասկցար անշուշտ, վասնզի որտի մը խաւերը կրնայ թափանցել բանաստեղծի մը խոկմանց սլաքը. դեռ շատ կուզէի զրեւ, բայց թէ՛ ես անհուն եմ եւ թէ՛ եղբայրս նամակը ուշ ձեռքս հասուց. բայց նա ալ այսպէս ընել ստիպուած էր պտրտպայից բերմամբ:

Նամակիդ. Կ'սպասեմ:

Ի տեսութիւն.

Եղբայրդ
Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871 Օգոստ. 13

(Շաբ. 1)